

**IV. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**

Bildiriler Kitabı

11 - 13 Eylül 2019

Türkistan - KAZAKİSTAN

Editörler

Yusuf İNEL - Hasan KARA - Turhan ÇETİN

ISBN: 978-605-82037-5-4

ANKARA – 2019

4. *International Research Congress on Social Sciences (11-13 September 2019)*

**IV. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**
11 – 13 Eylül 2019 Türkistan / KAZAKİSTAN

***IV. INTERNATIONAL RESEARCH CONGRESS on
SOCIAL SCIENCES***

11-13 September 2019 Turkistan / KAZAKHISTAN

BİLDİRİLER KİTABI / PROCEEDINGS

Editörler / Editors

Yusuf İNEL - Hasan KARA - Turhan ÇETİN

ISBN: 978-605-82037-5-4

**Anadolu Kültürel Araştırmalar
Dergisi (ANKAD) Yayınları**

25 Aralık 2019

Ankara - TÜRKİYE

***Journal of Anatolian Cultural
Research (JANCR) Publications***

25 December 2019

Ankara - TURKEY

www.usobak.org

Copyright: © USOBAK-2019

Tüm hakları saklıdır. Yazılardan yazarları sorumlu olup editörler sorumlu tutulamaz. Bu e-kitabın hiçbir kısmı, editörlerin ve yazarların izni olmaksızın elektronik, fotokopi, kayıt veya başka herhangi bir yolla çoğaltılamaz.

All Rights Reserved. The authors are responsible for their writings. No part of this e-book may be reproduced in any form or by any means, electronic, photocopying, recording or otherwise, without the permission of the editors and authors.

İÇİNDEKİLER (Contents)

KURULLAR (Committees)	iii
KONGRE PROGRAMI (Congress Programme)	viii
KATILIMCI LİSTESİ (Participants)	xx
ÖNSÖZ (Preface)	xvii
İÇİNDEKİLER (Contents)	xx
BİLDİRİLER (Proceedings)	xxiii
<i>Akademisyenlerin Mesleğe Yönelik Yabancılaşma Düzeylerinin İncelenmesi</i> Ali Çağatay Kılıç, Osman Çepni	1
<i>Azerbaycan Dış Ticaret Politikası: Mevcut Durum ve Perspektifler</i> Matanat Rasul Rasulova, Vasif Mammadzada	10
<i>Bilim Merkezleri/Müzeleri ile İlgili WOS ve Scopus Veri Tabanlarında Yayınlanan Türkiye Adresli Makalelerin Bibliyometrik Analizi</i> Aykut Emre Bozdoğan	20
<i>Bilim Merkezleri/Müzeleri ile İlgili Yayımlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi</i> Aykut Emre Bozdoğan	27
<i>Bireylerin Çocuklara Yönelik Aile İçi Şiddetin Yaygınlığına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi</i> Ayfer Aydın Boylu, Ali Fuat Ersoy, Cengiz Kılıç, Gülay Günay,	35
<i>Çözüm Odaklı Yaklaşım: Bir Uygulama Örneği</i> Ali Fuat Ersoy, Ayşen Alış	46
<i>Dijital Dönemin Koruyucuları: Siber Risk Sigortaları</i> Sinan Şekeroğlu, Haşim Özudoğru	55
<i>Divan-ı Hikmet'te Bitki ve Hayvan Temaları</i> Turhan Çetin, Ergin Hamzaoğlu	65
<i>Foça'da (İzmir) Turizm Potansiyelinin Swot Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi</i> Üzeyir Yasak, Okan Oğan	74
<i>Göç ve Aile</i> Ayşe Zeynep Akkoyun	86
<i>Halkevlerinin Kuruluşu ve Kütahya Halkevlerinin Çalışmaları</i> Lokman Aydın	94
<i>Kadınların Boşanma Sonrası Sorunları ve Sosyal Dışlanma Algıları</i> Ali Fuat Ersoy, F. Afra Yavru	109
<i>Kuantum Öğrenme Modelinin Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Risk Alma Eğilimlerine Etkisi</i> Yusuf İnel, Abdullah İsmet Ünal	123
<i>Minyatür Sanatının Eğitim ve Kültür Değerleri Üzerindeki Etkileri</i> S. Bilge Karaöz	133
<i>Mümtaz Turhan'ın "Maarifimizin Ana Davaları"ndan Bugüne Ne Değişti?</i> Adem Sezer	140
<i>Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Küresel Isınmaya İlişkin Görüşleri</i> Osman Çepni	154
<i>Ortaöğretim Coğrafya Derslerinde Doğal Afetlerin İnfografikler İle Öğretiminin Öğrenci Başarısına ve Dersin Tutumuna Etkisi</i> Derya Doğru, Hakan Koç	162
<i>Öğrenen Bir Kurum Olarak Okullar</i> Mustafa Kale, Bekir Buluç	172

<i>Öğretmen Adaylarının Tema Vakfı İle İlgili Alguları Üzerine Bir Çalışma (Kütahya İli Örneği)</i> Sibel Işık Mercan	182
<i>Pedagojik Formasyon Eğitimi Alan Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i> Selman Ablak	188
<i>Public Administration Reforms in Azerbaijan From The New Public Management Perspective</i> Murteza Hasanoglu	198
<i>Rusya'da Petrol İhracatı, İthalat, Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi</i> Aziza Syzdykova Oralbaykızı	207
<i>Serik İlçesinin (Antalya) Doğal Ortam Özellikleri ve Kırsal Turizm Potansiyeli</i> İhsan Bulut, Şakir Fural, Berna Özogul	218
<i>Sigorta Sektöründeki Değişim: Insurtech</i> Sinan Şekeroğlu, Haşim Özüdoğru	230
<i>Sınav Kaygısı ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkide Yaşam Doyumunun Düzenleyici Rolü: KPSS Adayları Üzerine Bir Çalışma</i> Cengiz Kılıç, Ali Fuat Ersoy, Gülay Günay, Ayfer Aydın Boylu	238
<i>Sırım Datoğlu Hatipliği ve Kazak Edebiyatındaki Şeşendik Geleneğinin Hatiplik İçerisindeki Yeri</i> Nursuale Akhatova	249
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ÖABT Sınavında Yer Alan Coğrafya Sorularının Konu Ağlarına Göre Dağılımı: 2013-2018</i> Selman Ablak, Fatih Kartal	261
<i>Tarihî Açından Türk Anayasalarında Darbe Tehdidi</i> Turan Akkoyun	271
<i>Tarsus, Çamlıyayla'da Tarihi Kervan Yolu</i> Lale Yılmaz	288
<i>Tokat Şehir Müzesindeki Sergilerin Sosyal Bilgiler Dersindeki Kazanımlara ve Öğrenme Alanlarına Uygunluk Düzeylerinin Belirlenmesi</i> Ömer Faruk Sönmez	301
<i>Tüketicilerin Yenilikçilik ile Bilgi Edinme Davranışları Arasında Fikir Liderliğinin Aracı Etkisi</i> Nurettin Parıltı, Emine Şenbabaoglu Danacı	307
<i>Türkistan'dan Göç ve Köklerle Bağ Kurmak</i> Çağla Gül Yesevi	317
<i>Türkiye'de Temel Eğitimde Öğretmen Yetiştirme</i> Bekir Buluç, Mustafa Kale	326
<i>Türkiye'de Eğitim Alanında Artırılmış Gerçeklik Konusunda Yapılmış Tezlerin İncelenmesi</i> Yusuf İnel, Nail Değirmenci, Ramazan Gök, Aziz Babacan	332
<i>Ukrayna'nın Devlet Yapısı ve Hukuk Sistemi</i> Liudmyla Radovetska	347
<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkiye Algıları</i> Irmak Budak, Gizem Kaya, Turhan Çetin	354
<i>Yeniçağda Osmanlı Devleti-Türkistan İlişkileri</i> Meltem Aydın	363
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Dede Korkut Hikâyelerine İlişkin Görüş ve Algıları</i> Zeynep Yaylacı, Turhan Çetin	379
<i>Ortaokul Öğrencilerinde Bitkilerin Canlı Olarak Algılanma Düzeylerinin Araştırılması</i> Fatma Gül Korkmaz, Ergin Hamzaoglu	389
<i>Ortaokul Öğrencilerinin Kültür Kavramına İlişkin Algılarının Kelime İlişkilendirme Testi Aracılığıyla İncelenmesi</i> Ümit Yel, Turhan Çetin, Yusuf İnel	400

<i>Devlet Okulları ve Özel Okullarda Fen'e Karşı Tutum</i>	
Elif Füsün Aksakal, Ergin Hamzaoğlu	413
<i>Mukaddime'nin Coğrafi Kaynakları</i>	
Cemalettin Şahin, Rauf Belge	421
<i>Ortaokul Öğrencilerinin Aile Kavramına İlişkin Algılarının İncelenmesi: Metaforik Bir Çalışma</i>	
M. Oğuz Bayat, Bahadır Kılcan	433
<i>Ortaokul Öğrencilerinin Vatan Kavramına İlişkin Algılarının İncelenmesi: Metaforik Bir Çalışma</i>	
M. Oğuz Bayat, Bahadır Kılcan	441
<i>Divânü Lügâti't Türk'te Geçen Fiziki Coğrafya Terimleri</i>	
Hasan Kara, Adnan Doğan Buldur	449

Mukaddime'nin Coğrafi Kaynakları

The Geographical Sources of Muqaddimah

Cemalettin ŞAHİN* - Rauf BELGE**

Özet

Mukaddime, Orta Çağ'ın son coğrafyacılarından İbn Haldun tarafından Kitab'ul İber isimli dünya tarihi eserine giriş mahiyetinde yazılmıştır. Ancak adı geçen eser için yazılan bu giriş, daha sonra müstakil bir eser haline almıştır. Birçok dile çevrilmiş olan Mukaddime coğrafya, tarih, sosyoloji ve siyaset gibi disiplinlerde çalışan sosyal bilimcilerin temel kaynaklarından biri olmuştur. Eserin bu denli ilgi görmesinin nedenlerini, hiç şüphesiz müellifin yapmış olduğu tespit ve vardığı sonuçlar ile eserin muhteva ve metodolojisinde aramak gerekir.

Bu çalışmanın konusunu, Mukaddime'de kullanılan coğrafi kaynaklar teşkil eder. Bu bağlamda Mukaddime'de zikredilen ve yer yer alıntılar yapılan coğrafi kaynaklar ve bunlardan faydalanış biçimi ele alınmıştır. Eserde yer alan coğrafi bilgilerin bir kısmı daha önce yaşamış coğrafyacıların eserlerinden istifade edilerek yazılmıştır. Çalışmada bunlara örnekler verilmiştir. Çalışmanın temel amacı, Mukaddime'den önce yazılmış coğrafi eserlerin İbn Haldun'un meşhur eserine katkı ve etkisini incelemektir. Bu sayede İbn Haldun'un coğrafya görüşünün oluşumunda bu eserlerin önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Mukaddime, Coğrafya, Coğrafyacılar, Orta Çağ

Abstract

Muqaddimah was written by Ibn Khaldun, one of the last geographers of the Medieval Age, as an introduction to the world historical book called Kitab'ul Iber. Muqaddimah has been translated into many languages and has become one of the main sources of social scientists working in different disciplines such as geography, history, sociology and politics. By looking the scientific methodology that the author follows, it can be understanding why the Muqaddimah has so attract attentions.

The subject of this study is the geographical resources that used in Muqaddimah. In this context, the geographical sources mentioned and cited in the Muqaddimah and the way of benefiting from them are discussed. Some of the geographical knowledge in the book has been written by citing studies of geographers who have lived before. Examples are given in this study. The main purpose of this study is to discuss the contribution and influence of the previously written geographical sources on the Muqaddimah. By this way, the importance of these works in the formation of Ibn Khaldun's geographical view was pointed out.

Keywords: Ibn Khaldun, Muqaddimah, Geography, Geographers, Middle Ages

1. Giriş

Mukaddime esasında müstakil bir eser olmayıp, İbn Haldun'un Kitab'ul İber isimli eserine giriş olarak yazılmıştır. Nitekim "Mukaddime" kelimesi Arapçada giriş manasında kullanılmaktadır. Ancak Mukaddime birçok dile çevrilmesi ve çok okunmasından dolayı popüler hale gelmiş, dolayısıyla bağımsız bir eser gibi kabul edilmiştir. Meriç (2017:232) tarafından *bulutları dağıtan bir rüzgâr* olarak nitelendirilen Mukaddime, Batı dünyasının önemli fikir adamlarından Toynbee'ye göre de "kendi türünde herhangi bir yerde ve zamanda herhangi bir zihin tarafından yaratılmış en büyük eserdir" (Görgün, 2006:120). Sezgin'e

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, csahin@marmara.edu.tr

** Araş. Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, rbelge@pau.edu.tr

(2010:85) göre sosyal bilimlerin en büyük başarılarından biri olan Mukaddime, 14. yüzyılın olgunluğunu ve dönemin sahip olduğu kültürel seviyeyi yansıtan başarılı bir eserdir.

Ölümünden belli bir süre sonra ilmi değeri anlaşılan İbn Haldun, Mukaddime'nin Türkçe ve batı dillerine çevrilmesi ile yeniden hatırlanmaya başlanmıştır. Mukaddime'nin çeşitli dillere çevrilmesi ve eserin birçok çalışmaya konu olması sayesinde günümüzde yaygınlık kazanmış ve evrensel bir eser haline gelmiştir. Türk toplumunun İbn Haldun ve Mukaddime'ye olan ilgisi 18. yüzyıla kadar gider. Öyle ki, Osmanlı uleması arasında İbn Halduncu olarak bilinen bir akım ortaya çıkmıştır. Bu ilginin bugün de devam ettiği görülür. Nitekim günümüzde İbn Haldun'la ilgili yüzlerce makale, onlarca kitap ve tez yazılmıştır. Adına çeşitli sempozyumlar düzenlenmiş, Mukaddime adlı eseri dergilere isim olmuştur.¹ Hatta ülkemizde son dönemde kurulmuş bir üniversiteye düşünürün ismi verilmiştir². Söz konusu üniversite bünyesinde *İbn Haldun Araştırmaları Dergisi* 2016 yılında yayın hayatına başlamıştır.

İbn Haldun, Mukaddime'yi 45 yaşında iken (1377) Cezayir'de bulunan İbn Selame Kalesi'nde kaleme almıştır. Daha sonra çeşitli zamanlarda Mukaddime'yi yeniden düzenlemiş ve ilaveler yapmıştır. Bu nedenle eserin farklı yazmaları bulunmaktadır. Eser, ilk olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. 1730 yılında Pîrîzâde Ahmet Sahib tarafından ilk kez Türkçe tercümeyle teşebbüs etmiş, ancak bu girişim nihayet bulmamıştır. Pîrîzâde'nin yarım kalan tercümesini İsmail Ferruh Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa tamamlamıştır. Eser 1860-61 tarihinde İstanbul'da basılmıştır (Hassan, 1973:115-117). Mukaddime'nin Cumhuriyet döneminde muhtelif tercüme yapılmıştır. Latin harfleriyle Türkçe olarak ilk defa Ugan tarafından 1954 yılında basılmıştır. Eserin diğer bir çevirisi 1977 yılında Dursun tarafından yapıldı. Dursun, 3. babın 13. faslına kadar olan kısmı 1. cilt olarak tercüme etmiştir. Eserin kalan ciltlerini Erdost ve Belli tamamlamıştır. Mukaddime'nin son dönemde Türkçeye tercüme edenlerden biri de 1982 yılında Uludağ olmuştur. Uludağ, iki cilt halinde yayınlanan tercümesinin giriş kısmında İbn Haldun'un hayatı, eserleri ve fikirlerine genişçe yer vermiştir. Mukaddime'nin başka bir tercümesi de iki cilt halinde Kendir tarafından 2004'de yapılmıştır. Kahire baskısı başta olmak üzere Rosenthal, Pîrîzâde, A. Cevdet Paşa ve diğer Türkçe tercümelerinden yararlanan Tekin (2015), eseri yeniden Türkçe'ye kazandırmıştır.

Mukaddime, altı bölümden oluşur. Her bölümde farklı konulara değinilmektedir. *Birinci bölümde* daha çok tasviri coğrafya bilgileri yer alır. Burada yerküre tasviri ve yedi iklim bölgesini ayrıntılı bir şekilde izah edilmiş, aynı zamanda coğrafi şartların beşerî hayat üzerindeki etkilerine yer verilmiş, coğrafi determinizmi örneklerle açıklanmıştır. *İkinci bölümde* daha ziyade toplumsal konulara temas edilmiştir. Bu bölümde bedevi (kırsal) ve hadari (şehirli) toplumların genel halleri, asabiyet ve mülk edinme gibi çeşitli konulara yer verilmiştir. Mukaddime'nin *üçüncü bölümü*; mülk, hanedanlık, hilafet, dinin siyasi etkisi, nüfus, devlet ile ilgili hususi mevzuları, uzviyetçi (organik) devlet teorisi gibi siyasi konulardan oluşur. *Dördüncü bölümde*, şehir coğrafyası ve şehirleşme, mimari eserler, şehir planlaması ve ekonomisi, şehir-kır ayrımı gibi konularla birlikte şehir ve kasabaların coğrafi dağılışı analiz edilmiştir. Modern yerleşme coğrafyasının temeli sayılabilecek konular ele alınmıştır. İktisadi coğrafya meselelerinin ele alındığı *beşinci bölümde*, toplumların geçim yolları, çiftçilik, zanaatkârlık, ticaret gibi meslekleri ve bunlara etki eden sosyal ve siyasi faktörleri irdelenmiştir. Mukaddime'nin son bölümü olan *altıncı bölümde* eğitim-öğretim ve muhtelif ilimler konu edilmiştir. Buna göre, eserin önemli bir bölümünün günümüz modern coğrafya biliminin çeşitli konularından oluştuğu anlaşılır.

¹ Mukaddime Dergisi, URL: mukaddime.artuklu.edu.tr

² İbn Haldun Üniversitesi: URL: www.ihu.edu.tr

İbn Haldun, Mukaddime'nin amacı, içeriği, yöntemi ve diğer eserlerden olan farkını şu ifadelerle açıklar: “Eserime, her yönden bir düzen verdim, fazlalıklardan ayıkladım, âlimlerin ve münevverlerin anlayışına yaklaştırdım. Kitabı tertip edip bölümlere ayırırken alışılmışın dışında garip bir usul takip ettim, çeşitli yöntemler arasından, özgün bir yöntem icat ettim. Bu eserde umranın ve medenileşmenin hallerini, zati arazlardan olmak üzere insan topluluklarına arız olan hususları açıkladım. Bu açıklamalar, olan şeylerin (kevâin) illet ve sebeplerini anlama konusunda sana faydalı olacak, devlet sahiplerinin ve hükümdarların, devlete açılan kapıdan nasıl girdiklerini sana tarif edecektir. Hatta bu sayede taklitten el çekecek, senden önceki sonraki nesillerin, hadiselerin durumlarına vakıf olacaksın (İbn Haldun, 2013:161). Kavimlerin ve hanedanlıkların başlangıç halleri, eski toplumların aynı çağda yaşamış olmaları, geçmiş zamanda ve milletlerde görülen değişiklik ve tasarruf sebepleri hakkında söylenmedik bir söz bırakmadım. Umrana arız olan devlet-millet, şehir-göçebe (köy) hayatı, izzet-zillet, çoğalma-azalma, ilim-sanat, kazanma-kaybetme, kar-zarar, değişken ve yaygın haller, bedevilik-hadarilik, olanlar-olması beklenenler gibi hal ve vaziyetlerin hepsini bu eserde genişçe anlattım, delilini ve illetlerini izah ettim (İbn Haldun, 2013:162).” İnsanı merkeze alan İbn Haldun, Mukaddime'nin başlangıcında umran olarak isimlendirdiği yeni bir ilme giriş yaptığını açıklar. Umran ilmi de insanın toplumsal özelliği üzerinde durur. İnsanın sahip olduğu toplumsal özelliğini coğrafi zeminde tartışır. Aslında sosyal bilimcilerin Mukaddime'ye bu denli ilgi göstermesinin nedeni, eserin toplumsal konulara odaklanmasıdır.

Tasviri coğrafya anlayışının hâkim olduğu bir dönemde yaşayan İbn Haldun, çağdaşlarından farklı olarak tasviri coğrafya ile birlikte olayları neden-sonuç ilişkisi içerisinde analiz etmiştir. Şöyle ki, Mukaddime'ye yeryüzünün yedi iklim bölgesini tasvir etmekle başlamış, daha sonra yeryüzünün farklı bölgelerinde coğrafyanın beşerî hayata etkisini izah etmiştir. Tarihi olayların belli bir mekânda oluştuğunu ve bu olayların birtakım tabii kanunlara bağlı olduğunu iddia etmiştir. Devlet, şehir ve toplumsal hayatın sürekli bir değişime ve dönüşüme tabi olduğunu ifade etmiş, bu anlamda beşerî hayata determinist ve organizmacı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

Mukaddime'de İbn Haldun'un fikir dünyasını üzerinde inşa ettiği bazı temel kavramlar bulunur. Başta umran olmak üzere hadarilik, bedevilik, asabiyet, devlet ve mülk gibi coğrafi ve sosyal kavramlar, Mukaddime'nin düşünce sistematığının omurgasını oluşturur. Bu kavramlar arasında en çok ilgi gören hiç şüphesiz umrandır. Umran, birçok sosyal bilimci tarafından tanımlanmaya çalışılmış, her araştırmacı kendi bakış açısı ile kavramı açıklamıştır. Mukaddime farklı dillere tercüme edilmesine rağmen, umran kelimesinin tam karşılığı olmadığı için olduğu gibi çevrilmiştir. Türkçe'de bayındırlık, memurluk, uygarlık, ilerleme, refah ve mutluluk³ anlamına gelen umran, bazı araştırmacılar tarafından medeniyet ve kültür olarak çevrilmiştir. Fransız coğrafyacı Lacoste'a (1993: 108) göre umran, coğrafya ve nüfus biliminde yaşanılabilir alan anlamına gelen ekumene de karşılık gelir. İbn Haldun (2013:213) kendi ifadesiyle kavramı şöyle tanımlar: “İnsani içtima (toplu halde yaşama) zaruridir. Filozoflar bu hususu *insan, tabiatı icabı medenidir* sözleriyle ifade etmişlerdir. Yani insan için cemiyet düzeni içinde yaşamak şarttır. Hükemanın ıstılahında bu içtima medeniyet (Medine) adı verilir ki, umranın manası da bundan ibarettir.” Umran kavramı da kendi içerisinde iki sınıfa ayrılır: Bedevilik (Bedevi umran) ve hadarilik (Hadari umran). Bedevilik ya da diğer bir deyişle bedevi umran, göçebelik, yarı göçebelik, köylü hayatı, göçebelerin yerleştiği ve dolaştığı bölgeleri ifade ederken (Günay, 1986:78), hadari umran (hadarilik) yerleşik toplumların meydana getirdiği kasaba ve şehirlerdeki hayatı tanımlar. Elmacı ve Bekdemir'e (2008:86) göre günümüzde bedevilik kırsal yerleşmelerin, hadarilik ise şehrsel yerleşmelerin karşılığıdır.

³ TDK Büyük Türkçe Sözlüğü, URL: www.tdk.gov.tr

Mukaddime'nin temel kavramlarından biri de asabiyettir. Asabiyetin tanımı noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Asabiyet bazı kaynaklarda grup duygusu, birlik duygusu, kabile ruhu, ortak ruh, dayanışma ruhu, grup dayanışması, toplumsal ruh, sosyal bütünlük ve kaynaşma, toplumsal dayanışma, vatanperverlik, milli duygu ve milliyetçilik anlamlarında kullanılmıştır (Belge, 2016:167).

Mukaddime başta coğrafyacılar olmak üzere sosyal bilimciler için önemli bir kaynaktır. Mukaddime'den hareketle İbn Haldun'un coğrafi, siyasi, sosyolojik, dini, felsefi ve tarihi görüşlerini ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Mukaddime, başta yedi iklim bölgesi, çevresel determinizm, şehir coğrafyası, jeopolitik gibi coğrafi konuları içermesinden dolayı coğrafyacıların da dikkatini çekmiştir. Mukaddime salt bir coğrafya eseri olmasa da içerisinde dikkate değer birçok coğrafi bilginin olduğu görülür. Örneğin, Mukaddime'nin birinci bölümün büyük bir kısmı tasviri coğrafya bilgilerden ve determinist görüşlerden oluşur. Buna rağmen, Mukaddime ile ilgili yapılmış coğrafi çalışmalar oldukça sınırlıdır. Fındıkoğlu (1940) İbn Haldun'un bazı coğrafi görüşlerini; Elmacı ve Bekdemir (2008), Bayartan (2013) ve Elmacı (2017) şehir coğrafyası ile ilgili görüşlerini; Taşkın (2013) ve Ertürk ve Özdemir (2015) yedi iklim bölgesine dair görüşlerini, Şahin ve Belge (2016) çevresel determinizm görüşlerini, Belge (2016, 2018) sırasıyla beşerî ve iktisadi coğrafya görüşlerini; Turan (2018) siyasi coğrafya görüşlerini araştırmıştır.

Yeryüzünde gerçekleşen olaylar arasındaki ilişkileri, bu olayların dağılışı ve bu dağılışın nedenlerini inceleyen coğrafya (Tanoğlu, 1967:3); insan ve çevre ilişkisini mekânsal ölçekte araştırır. Her bilim dalında olduğu gibi coğrafyanın kendine mahsus birtakım araştırma metotları bulunur. Coğrafya biliminin başlıca kaynakları yazılı ve yazılı olmayan kaynaklar olarak ikiye ayrılabilir. Yazılı olmayan kaynaklar, gezi-gözlem metoduyla varılan sonuçlardır. Bu metot, coğrafi araştırma ve bilgi derleme yönteminin en önemli kısmını teşkil eder. Yazılı kaynaklar ise basılı eserlerden (kitap, harita, gezi raporu vb.) oluşur. İbn Haldun, gezi-gözlem metodunu kullanmakla birlikte kendisinden önce yazılmış eserleri okuduğu ve bunlardan istifade ettiği görülür. Bu bakımdan, İbn Haldun'un Mukaddime'yi yazım aşamasında başvurduğu coğrafyacılar ve eserleri bu çalışmanın ana temasını oluşturur. Çalışmada S. Uludağ'ın (2013) Mukaddime tercümesi esas alınmıştır. Mukaddime'de yer alan coğrafyacı ve coğrafi kaynaklar tespit edilmiş, bu kaynaklardan istifade biçimi ele alınmıştır.

2. Coğrafya Eserlerinden Faydalanması

İbn Haldun, Mukaddime'nin ilk halini İbn Selame Kalesi denilen yerde yazdı. Ancak burada eserini yazarken, daha ziyade ezberinde olan bilgilerle yetiniyor ve çok az sayıdaki kaynaktan faydalanıyordu. Bu nedenle İbn Haldun, Mukaddime'yi bitirmeye yakın bir zamanda Tunus'a gider ve orada bulunan kütüphaneden istifade eder. İhtiyaç duyduğu kaynak eserlerin, Tunus'un zengin kütüphanelerinde olduğunu biliyordu. Böylece birçok kaynaktan istifade ederek, eserini tashih ve ikmal etmeye muvaffak oldu (Uludağ, 1999:540). Daha sonra 1382 yılında Tunus'tan Mısır'a gider. Mısır'a gidiş amacını şöyle açıklar: "Maksat şarkın nuru ile aydınlanmak, ziyaret ve tavaf yerlerini gezmek suretiyle farz ve sünnet görevini ifa etmek, buradaki kitap ve belgelerde mevcut olan bilgilere vakıf olmaktır. Arap olmayan hükümdarların haber ve tarihlerindeki eksiklik hususunda doğudaki kaynaklardan faydalandım. Sahip oldukları yerlerde Türklerin kurmuş olduğu devletler konusunda bilgi edindim. Orada öğrendiklerimi tuttuğum notlara ekledim. O memleketlerde bu kavimlerle çağdaş olarak yaşayan bölge milletlerinin ve kabilelerinin, yöre ve şehir hükümdarlarının haberlerini eski bilgilerime ekledim (İbn Haldun, 2013:161-162)." Dolayısıyla İbn Haldun, Mağrip bölgesinden o dönemin entelektüel merkezi Mısır'a gitme sebebini, daha fazla kaynaktan istifade ederek Mukaddime ve Kitab'ul İber'i yeni bilgilerle zenginleştirmek olarak açıklar. Bu durum, Mukaddime'nin yazılmasından sonra eserde ekleme ve tashihler yapıldığını gösterir. Ayrıca İbn Haldun'un Mukaddime'yi yazım aşamasında sadece bulunduğu bölgenin

kaynaklarıyla yetinmediği, eksikleri farklı bölgelerdeki kitap ve belgelerle tamamladığı anlaşılmaktadır.

Orta Çağ İslam coğrafyacıları, Antik Yunan ve Roma coğrafya eserlerinden istifade etmiş, coğrafya bilimi terim olarak İslamî literatüre girmiştir. Bu terim Mesudi'den sonra Sûret el-Arz (Yeryüzünün Şekli) olarak yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Siddiqi, 1995:9). Bu isimle yazılan eserlerde, yeryüzü detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Nitekim Orta Çağ İslam coğrafyacılarından İbn Haldun, Mukaddime'de doğrudan *Coğrafya* başlığı adı altında yeryüzünü tasvir etmiş ve bu hususta İlk ve Orta Çağ düşünürlerinden faydalanmıştır. Coğrafya konusunda kendine has görüşler olmakla birlikte, bu konuda beslendiği önemli coğrafi kaynak ve coğrafyacılar olmuştur. Bazen kendi görüşlerini desteklemek bazen de eleştirmek amacıyla söz konusu düşünürlere atıf yapmış, onların görüşlerine yer vermiştir. Öte yandan Mukaddime'de İbn Havkal, Uzri ve İbn Fergani gibi coğrafyacıların ismi geçmekle birlikte, bunların hangi görüşlerinden istifade edildiği yazılmamaktadır. Mukaddime'nin yazılmasında sadece coğrafya değil farklı bilim alanlarına ait kişi ve eserlerinden de istifade edilmiştir. Eflatun, Sokrates, Galen (Calinos) ve Aristo'ya atıf yapması buna bir örnektir. İbn Haldun'un birçok düşünürün eserinden haberdar olduğu ve bunlardan faydalandığını bizzat eser ve kişi adlarının zikredilmesi yanında Mukaddime'de geçen birçok ifadeden anlamaktayız (Tablo-1).

Tablo 1. Mukaddime'de ismi geçen coğrafyacılar ve İbn Haldun'un coğrafi görüşlerine atıfta bulunduğu diğer düşünürler

Yazar Adı	Eser Adı
Aristo	Kitabu 's-siyaset (Politics), Kitabu 'l-mantık
Batlamyus	Coğrafya, Almagest (Kitabu 'l-Macesti), Quadripartitume (Kitabu 'l-erba')
Bekrî	el-Mesalik ve'l-memalik (Yollar ve Ülkeler)
Cafer Hazini	-
Calinos	Kitabu 'l-menafii'l-aza (Organların Faydaları)
İbn Battuta	-
İbn Fergani	-
İbn Havkal	-
İbn Hurdazbih	el-Mesalik ve'l-memalik (Yollar ve Ülkeler)
İbn Rüşd	-
İbn Sina	Şifa
İshak bin Hasan Hazini	-
Mesudi	Zü'l-iz'ar, Murucu 'z-zeheb (Altın Çayırlar)
Şerif İdrisi	Nüzhet'ül Müştak (Kitab'ul Roger)
Uzri	-

İbn Haldun, İlk Çağ ve Orta Çağ coğrafyacılarından istifade ederek, yeryüzünü ekvatorundan başlayarak kuzeye doğru yedi iklim bölgesine ayırır. Yedi iklim bölgesinde bulunan dağları, denizleri, gölleri, nehirleri, ırkları, hanedanlıkları, şehirleri ve diğer özellikleri tasvirini bir şekilde izah eder. Ancak, yedi iklim bölgesini bütünüyle gezip-görmediği için buralara ait bilgileri seyahatname ve coğrafya kitaplarından derlemiştir. Mesela İbn Haldun, kuzey yarım kürenin yedi iklim bölgesine ayrılması ve bu bölgelerde yer alan coğrafi unsurlara ilişkin bilgileri Batlamyus ve İdrisi'den aldığını şöyle ifade etmiştir: “Arzın mamur olan bu kısmından, onun hududundan, orada mevcut şehirlerden, kasabalardan, dağlardan,

denizlerden, nehirlerden, boş yerlerden ve kum çöllerinden haber veren Batlamyus *Coğrafya* kitabında ve daha sonra *Roger Kitabı'nın* (*Nüzhet'ül-müştak*) sahibi, yer kürenin mamur olan bu bölümünü yedi kısma ayırmışlar, doğu ile batı arasında tûl (uzunluk) itibarıyla muhtelif, arz itibarıyla müsavi hayali sınırlarla yedi bölgeye ayırmışlar, bunlara Yedi İklim adını vermişlerdir.” Ayrıca İbn Haldun; Avrupa, Anadolu, Orta Asya, Çin ve Hindistan gibi bölgeleri görmemesine rağmen, bu bölgelere ilişkin detaylı coğrafi bilgilere yer verir. Söz gelimi, Mukaddime’de geçen “Arz hakkında haber veren coğrafyacılar göre..., Coğrafyacılar derler ki..., Coğrafyacılar şöyle derler..., gibi ifadelerden sonra belli bir bölge hakkında bilgi vermeye başlar. Buna en güzel örnek, geçmiş coğrafyacıardan faydalanarak Ege ve Marmara Denizi’ne dair verdiği şu tasviri bilgilerdir: “Coğrafyacılar şöyle derler: Kuzey cihetinde bu denizden iki halic vasıtasıyla iki deniz daha ayrılır. Bunlardan birisi (Ege denizi) Kostantiniye (İstanbul) bölgesine doğru gider. Bu denizden başlayan (Ege denizi) giderek bir ok atımı kadar daralır. Üç deniz kat eder ve Kostantiniye’ye bitişir. Sonra boğaz genişler, dört mile ulaşır, akarak 60 mil mesafe kat eder, burasına Kostantiniye Halici (İstanbul Boğazı) adı verilir (İbn Haldun, 2013:218-219).” Dolayısıyla İbn Haldun, tasviri coğrafyaya ilişkin bazı bilgileri literatür bilgisine dayanarak yazmıştır.

İbn Haldun, İlk Çağ’ın ünlü coğrafyacısı olan **Batlamyus**’un (ö.165) coğrafi bölge ve iklimle ilgili görüşlerinden faydalanır. Orta Çağ İslam coğrafyacılarını etkileyen Batlamyus’un en önemli eserleri *Coğrafya* ve *Almagest* (*Kitabu'l-Macesti*)’dir. Matematiksel astronomi ile ilgili görüşlerinin yer aldığı Almagest isimli eseri, çağdaş gökbilim biliminin kuruluşuna kadar gökbiliminin temel kaynağı olmuştur. Eser aynı zamanda bir atlas olup, kaynaklarda tarihi en eski gökbilim atlası olarak geçer. *Coğrafya* veya *Geographica Syntaxis* kitabında Dünya, harita üzerinde gösterilmiş ve haritaların çizim yöntemleri anlatılmıştır. Çalışmada yaklaşık 8.000 kadar yerin enlem ve boylam değerleri verilmiş, bunların 400’ünün coğrafi konumları gerçeğe yakında bir şekilde hesaplamıştır. Bu eserlerinin yanında günümüze ulaşan en önemli çalışması *Batlamyus Dünya Haritası* olup, konik projeksiyon yöntemi ile çizilmiştir (Doğanay-Doğanay, 2015:109-111). İbn Haldun’a göre Almagest, astronomiye dair yazılan eserlerin en güzelidir (İbn Haldun, 2013:884).

Mukaddime’de yer alan bilgilere göre coğrafi bölgeler ve iklimler, toplum ve medeniyetlerin temelini ve alt yapısını teşkil eder. Dolayısıyla coğrafi bölge ve iklimler, İbn Haldun için bir başlangıç noktası olmuştur denebilir. Bu hususta Mukaddime’nin birçok yerinde Batlamyus’a atıfta bulunur. Batlamyus’un *Coğrafya* ve *Kitabu'l-macesti* (*Almagest*) eserlerin ismi geçer. Örneğin “Yedi ikimin birincisi, ekvatorla birlikte (ona paralel bir şekil de) kuzey cihetinden geçer. Bunun güneyinde Batlamyus’un işaret ettiği imaret ve umrandan başka bir şey yoktur. Batlamyus’a göre tüm mamur yerlerin arzı 77.5 derecedir (İbn Haldun, 2013:229).” “Bu iklimin ortasında ve beşinci kısmında, ekvatoran gelen ve Nevbe arazisine doğru uzanan bir vadide Habeşistan bulunur. Bu vadiden akan ırmak Mısır’a inen Nil’e dökülür. Bu hususta birçokları vehme düşerek, bu ırmağın Kamer’den gelen Nil olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki Batlamyus *Coğrafya* isimli eserinde bunu anlatmış ve onun bu Nil olmadığını ifade etmiştir (İbn Haldun, 2013:233)” gibi ifadelerde görüldüğü üzere İbn Haldun, Batlamyus’un görüşlerine doğrudan atıf yapmıştır. Batlamyus’un düşüncelerini benimsemesinden dolayı, Ülken ve Fındıkoğlu (1940:71) İbn Haldun’un *Batlamyus Coğrafya Mektebi'nin* bir talebesi olduğunu ifade etmiştir.

Müslüman coğrafyacıların ilk temsilcilerinden olan **İbn Hurdazbih** (ö. 912-13), kendisinden sonra gelenlere tasvirli ve tarifli bir coğrafya eseri bırakan ilk müelliflerdendir. Irak Coğrafya Ekolü’ne mensup olan İbn Hurdazbih’in en önemli eseri *el-Mesalik ve'l-memalik* (Yollar ve Ülkeler) olup, ulaşım ve ülkeler coğrafyası çalışması niteliğindedir. Bu eser kendisine İslâm coğrafyacılarının babası unvanını kazandıran en önemli çalışmasıdır (Ahmad, 1999:79). Bu çalışmasının girişinde eserin konusunun yeryüzünün niteliği ve yapısı, dünyanın değişik yerlerine olan bütün yolların, ülkelerin ve memleketlerin konumları

hakkında olduğu açıklanmaktadır (İbn Hurdazbih, 2008:19). Yedi iklim bahsinde İbn Haldun, coğrafyacı İbn Hurdazbih'in coğrafyaya dair kitabı olan söz konusu *el-Mesalik ve'l-memalik* isimli eserinden bahseder. İbn Hurdazbih'in Kokeya (Karkiyeye, Cufaya) Dağı üzerinde İskender'in inşa ettiği set ile ilgili görüşlerine atıfta bulunur (İbn Haldun, 2013:256). Ayrıca Mukaddime'de coğrafi görüşlerine çokça yer verilen İdrisi'nin, İbn Hurdazbih'den faydalandığı belirtilmiştir (İbn Haldun, 2013:230).

Mukaddime'de ismi en sık geçen coğrafyacılarından birisi de hiç şüphesiz **Mesudî**'dir. Irak Coğrafya Ekolü'ne mensup olan Mesudî (ö.956) 10. asrın en büyük coğrafyacı ve gezginlerinden biridir. 40 yıl boyunca yaptığı seyahatlerde İslam Dünyası, Hindistan, Kuzey Afrika ve Endülüs'ü gezmiştir. Gezip-gördüğü bölgelerin tarihi ve coğrafi özelliklerinin bahsedildiği *Muruc'z-zeheb* (Altın Çayır) en bilinen eseridir. Coğrafya bilimine sağladığı bakış felsefesiyle çağdaşlarından ayrılır. Zira Mesudî'ye göre gerçek bilgi, araştırmacının yaptığı gözlemlerle elde edilir. Coğrafi çevre, bir bölgede yaşayan bitki ve hayvan çeşitliliğini belirleyen en önemli etken olduğunu savunur. Bu görüşler, coğrafi düşüncenin esasını oluşturur (Doğanay-Doğanay, 2015:114). İbn Haldun, Mukaddime'nin giriş kısmında Mesudî'nin bahsi geçen *Muruc'z-zeheb* isimli eserine atıfta bulunmuş ve eserin güvenilir bir kaynak olduğunu ifade etmiştir. Zira eser sadece tarihi olayları anlatmakla yetinmemiş, doğu ve batı bölgeleri, ülkeleri, kavim ve milletleri, dinleri, âdetleri, dağları ve denizleri tasvir etmiştir. Mesudî'nin uzak bölgelere seyahatler yaptığını ve dolayısıyla eserin geniş kapsamlı olduğunu zikreder. İbn Haldun, kendi yaşadığı çağda Mesudî'nin metodolojisini takip edecek bir esere ihtiyaç duyulduğunu ve bu eserin kendisinden sonra gelenler için önemli bir kaynak olacağını yazmıştır. Mukaddime'nin de böyle bir gayeye ulaşmak için yazıldığını ifade etmiştir (İbn Haldun, 2013: 195-196). Dolayısıyla Mukaddime'nin takip edeceği yöntemin ve yazılış amacının Mesudî'nin eseriyle benzerlik gösterdiğini belirtmiştir.

İbn Haldun, Mukaddime'nin birçok yerinde Mesudî'nin görüşlerini desteklemekle birlikte bazen de eleştirir. Mesela, İbn Haldun yeryüzünü yedi iklim bölgesine bölmüş, birinci ve ikinci iklim bölgelerinde sıcaklık ve rutubetin tesiriyle burada yaşayan insanların hafifmeşrep, kararsız, ehlikeyif ve zekâ seviyelerinin düşük olduğunu belirtmiştir. Oysa Mesudî, bu durumu söz konusu iklim bölgelerinde yaşayan siyahilerin zekâ seviyelerini düşük olmasına ve beyinlerinin az gelişmesine bağlamıştır. İbn Haldun, Mesudî'yi bu yorumundan dolayı eleştirmekte ve aynı zamanda iklimin insan üzerindeki tesirinden bihaber olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Mesudî'nin, Galen ve el-Kindî'nin görüşlerine dayanarak böyle bir iddiada bulunduğunu yazar (İbn Haldun, 2013:267).

İbn Haldun, Mesudî'nin bazı konularda abartılı anlatımlarını gerçeklikle uyuşmadığı için tenkit etmiştir. Örneğin Mesudî, Hz. Musa Tih çölünde İsrailoğullarından eli silah tutanları saydığı zaman, bunların 600 binden fazla olduğunu gördüğünü rivayet eder. İbn Haldun, bu tarihi bilgiyi coğrafi açıdan eleştirir. Zira İbn Haldun'a göre Mısır ve Şam arasında bu sayıdaki askeri barındırabilecek bir yer yoktur. Düşünürce göre her bölgenin alabileceği ve besleyebileceği asker sayısı sınırlıdır (İbn Haldun, 2013:165-167). Yani İbn Haldun, nüfus ile mekân arasındaki ilişkiyi vurgulamakla önemli bir coğrafi olguya dikkat çekmiştir.

İlk dönem matematikçi ve astronomlarından olan **Cafer Hazini**, 961-971 yılları arasında öldüğü düşünülmektedir. Astronomi gözlemleriyle ilgili teorik ve pratik disiplinlere hâkim olan bilgin, Batlamyus'un Almagest adlı eserine *Tefsîrü'l-Mecisfi* adıyla bir şerh yazmıştır. Astronomik hesaplamaları konu alan *Zicü's-şafâ'ih*, Hâzin'in en bilinen eseridir (Fazlıoğlu, 1998: 126-129). İbn Haldun'un *coğrafyacıların üstadı* olarak bahsettiği Cafer Hazini'nin matematik coğrafya bilgilerinden istifade etmiştir. Yedi iklim bölgesinin enlem ve boylam değerlerine ilişkin matematiksel hesaplamalarında Hazini'nde görüşlerine şöyle yer vermiştir: "Coğrafyacıların üstatlarından olan Cafer Hazini'ye göre; birinci iklimin arzı 1 dereceden 20 derece 13 dakikaya kadar, ikincisi 27 derece 13 dakikaya kadar, üçüncüsü 33

derece 39 dakikaya kadar, dördüncüsü 38 derece 23 dakikaya kadar, beşincisi 42 derece 58 dakikaya kadar, altıncısı 47 derece 02 dakikaya kadar, yedincisi 50 derece 45 dakikaya kadardır. Bu ilmin üstatlarından olan Hazini, varlığından söz ettiği umranın bulunduğu bölgeyi takdir ve ölçerek tespit etmiştir (İbn Haldun, 2013:229-230).”

Endülüslü coğrafyacı Ebû Ubeyd **el-Bekrî** (ö.1094), diğer Orta Çağ coğrafyacından farklı olarak fazla seyahat etmemiş ve Endülüs’ün dışına çıkmamıştır. Ancak eserlerindeki coğrafi bilgiler son derece zengin ve ayrıntılıdır. *Mu‘cemü me‘sta‘cem min esmâ‘i‘l-bilâd ve‘l-mevâzi‘ (mevâkı‘)* isimli eseri bir coğrafya ansiklopedisi mahiyetindedir. *Mesalik ve‘l-memalik* (Yollar ve Ülkeler) en bilinen isimli coğrafya eseridir. İbn Haldun’un da bahsettiği *Mesalik ve‘l-memalik*, geniş malumat içermesinden dolayı bir dünya coğrafyası niteliğindedir. Eserde, ülkeleri detaylı bir şekilde izah etmekte, bu ülkelerin sınırlarını, yollarını, nehirlerini, şehirlerini, dini yapılarını, gelenek ve göreneklerini, tarihi geçmişleri ile birlikte iklim şartlarını ayrıntılı bir şekilde izah eder (Özdemir, 1994:248). İbn Haldun, Mesudi ve eserinden bahsettikten sonra Endülüslü coğrafyacı Bekri’nin *el-Mesalik ve‘l-memalik* isimli coğrafya kitabından söz eder. Gidemediği ülkelerle ilgili malumatları bu eserden de istifade ederek yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak, bazı meselelerde Bekri’nin naklettiği bilgileri eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Söz gelimi Bekri’nin bir şehir hakkında verdiği malumatların, bilimsel açıdan doğru olamayacağını şöyle belirtir: “Zatü’l-ebvab ismi verilen bir şehrin inşası hakkında Bekri’nin naklettiği haberler de imkânsız şeylerdendir. Bu şehir, otuz konak uzunluktaki bir mesafeden daha geniş bir saha kaplıyormuş, on binlerce kapısı varmış. İlerde geleceği gibi şehirler korunmak, sığınmak ve savunmak maksadıyla yapılır. Bu şehir ise çevresi surlarla kuşatılamayacak derecede geniş bir sahaya yayılmışlar. O halde böyle bir şehirde barınma, korunma, sığınma ve savunma mümkün olmaz (İbn Haldun, 2013: 195-201).”

Mukaddime’de, daha önce temas edildiği üzere, *Nüzhetü‘l-müştak* isimli eseriyle şöhret bulan **Şerif İdrisi**’den (ö.1165) bahsedilir. İdrisi, Sicilya kralıyla kurduğu dostluk sayesinde, daha önce Müslüman coğrafyacı ve gezginlerin ulaşamadığı Avrupa hakkında önemli coğrafi bilgiler toplamış ve bu bilgileri bir harita üzerinde göstermiştir. Bu haritanın yer aldığı ve coğrafi tasvirlerden oluşan *Nüzhetü‘l-müştak*’ı Sicilya kralına takdim ettiği için *Kitab‘ul Roger* olarak da bilinir. Eserde yeryüzü yedi iklim bölgesine ayrılmıştır. Eserin yazılış amacı söz konusu harita üzerinde gösterilen şehirlerin, toprakların, tarım ve yerleşmelerin, denizlerin, dağların, akarsuların ve ovaların coğrafi özelliklerini tasvir etmektir (Tümertekin-Özgüç, 2014:46). İbn Haldun, yedi iklim bölgesi bahsinde Şerif İdrisi’yi takip ettiğini açıkça ifade etmiştir. Ayrıca İdrisi’nin *Nüzhetü‘l-müştak*’ı yazma sürecinde Mesudî, Hurdazbih, İbn Havkal, Uzri, İbn İshak, Batlamyus’un ve daha başka müelliflerin eserinden faydalandığını yazmıştır (İbn Haldun, 2013:230). Mukaddime’de o dönem için bilinen yeryüzünü gösteren bir harita bulunur. İbn Haldun, söz konusu haritayı İdrisi’den istifade ederek yazdığını şu ifadelerle açıklar: “...coğrafyanın (yeryüzünün) suretini resmedeceğim, bir yeryüzü haritası çizeceğim. Nitekim Rucar (Roger) kitabının sahibi (Şerif İdrisi) de böyle yapmıştır. Sonra bu harita üzerinde sözümüzü sonuna kadar izah edeceğiz (İbn Haldun, 2013:225).”

İbn Haldun, Mukaddime’nin giriş kısmında dünya coğrafyası ile ilgili detaylı bilgiler vermiş, bu konuda Batlamyus’un daha önce isimleri zikredilen eserleriyle birlikte Şerif İdrisi’nin *Nüzhetü‘l-müştak*’ından büyük ölçüde istifade etmiştir. İbn Haldun, bu coğrafyacıların yeryüzünü yedi iklim bölgesine ve her bölgeyi on tali bölgeye ayırdıklarını yazar. Yeryüzünün mamur olan kısmında, yani yaşanılabilir bölgelerinde yer alan şehirler, kasabalar, dağlar, denizler, nehirler ve çöller ile ilgili bilgilerden bahsettiklerinden söz eder (İbn Haldun, 2013:218). Dolayısıyla İbn Haldun’un yedi iklim bölgesine dair verdiği bilgiler, kendisine ait orijinal fikirleri olmayıp, bahsi geçen coğrafyacılar ve eserlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. Mukaddime’nin başka bir yerinde söz konusu coğrafyacıların eserlerine şöyle atıfta bulunur: “Bütün bunları, Batlamyus eserinde, Şerif İdrisi Roger kitabında bahis

konusu etmişler ve arzın mamur ve meskûn olan kısımlarındaki dağları, denizleri ve vadileri baştan sona kadar coğrafya kitaplarında tasvir etmişler ve bizim sözü uzatmamıza hacet kalmayacak derecede geniş bilgiler vermişlerdir (İbn Haldun, 2013:222).”

İbn Haldun’un, yerkürenin matematik coğrafyası ile ilgili başvurduğu kişilerden biri de **İshak bin. Hasan Hazini**’dir. Mukaddime sadece ismi geçen Hazini’nin hayatı ve eserlerine dair detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. İbn Haldun, Yedi iklim bölgesinde her iklimin üzerinde bulunduğu enlemin derecesi ve gece gündüz süreleri ile ilgili bilgileri verirken, Hazini’ye atıfta bulunmuştur. Bu atıflardan şu örneğe yer verilebilir: “İshak b. Hasan Hazini’ye göre ekvatorun güneyinde kalan arz yarıküresindeki mamur yerin arzı 16 derece 15 dakikadır. En uzun gecesi ve gündüzü ise, 13 saat sürer. Ekvatorun kuzeyinde kalan birinci iklimin arzı ve saati, güneydeki gibidir (İbn Haldun, 2013:229).

Mukaddime’de bahsi geçen bir başka coğrafyacı da **İbn Battuta**’dır. İbn Haldun’un çağdaşı olan İbn Battuta, İslam coğrafyasında uzun süren seyahatler yapmıştır. Tanca şehrinde yola çıkan İbn Battuta; Kuzey Afrika, Suriye, Arabistan, Mezopotamya, Anadolu, İran, Yemen, Zengibar, Kırım, Güney Rusya, Hive, Buhara, Horasan, Seylan, Endonezya, Delhi, Kandehar ve Çin’e kadar olan bölgeleri gezmiştir. Gezdiği bölgelerin din, dil ve gelenek ve göreneklerini tasviri bir şekilde *İbn Battuta Seyahatnamesi* adlı eserinde toplamıştır (Akyol, 1951:32). Mukaddime’de İbn Battuta’dan kısaca bahsedilmiş ancak seyahatnamesine değinilmemiştir. Irak, Yemen ve Hindistan’ı gezdiğinden söz edilmiştir. Fas’ta hüküm süren Merini hükümdarı Sultan Ebu İnan zamanında yaşadığını, yaptığı uzun seyahatinden sonra tekrar memleketi Tanca’ya döndüğünü ve gezip-gördüğü garip ve tuhaf şeyleri halka anlattığını yazmıştır (İbn Haldun, 2013:409-410). Bu bilgiler, İbn Haldun’un İslam dünyasının önemli seyyah ve coğrafyacısı İbn Battuta’dan haberdar olduğu ve Mukaddime’nin hazırlanmasında istifade ettiğini gösterir.

İbn Haldun, farklı alanlarda çalışan bilginlerin coğrafi görüşlerine de başvurmuştur. Bu bilginlerden ilk akla gelen **İbn Sina** (980-1037), Mukaddime’de coğrafi görüşlerine yer verilen önemli bir bilginidir. İbn Sina, Batı’da Avicenna olarak nitelendirilen ve aynı zamanda Orta Çağ’ın en meşhur hekimidir. Mukaddime’de İbn Sina’nın sıcak hava ile insanların fiziki görünüşleri arasındaki ilişkiye dair görüşlerine yer vermiştir. “Sıcaklık zencilerin bedenlerini değiştirmiş, hatta derilerine siyahlığı bir elbise olarak giydirmiştir” ifadesine atıf yapılmıştır (İbn Haldun, 2013:263). Yani İbn Haldun, fikrini desteklemek için bir hekim ve filozof olan İbn Sina’nın görüşlerini delil göstermiştir.

İbn Rüşd, 1126-1198 yılları arasında Endülüs’te yaşamıştır. Dönemin önde gelen filozof ve hekim olan İbn Rüşd, aynı zamanda astronomiye dair görüşleriyle kendisinden sonra gelen bilginleri etkilemiştir. Özellikle coğrafyacı Batlamyus’un dünya merkezli (geocentrique) sistemine karşı geliştirdiği fikirleri Rönesans döneminde büyük ilgi görmüştür. Bu anlamda Copernicus’in güneş merkezli (heliocentrique) sistemi kurmasında etkili olmuştur (Karlığa, 1999:284). Coğrafyacı olmamasına karşın coğrafi meselelerde İbn Haldun, İbn Rüşd’ün görüşlerinden istifade etmiştir. İbn Haldun, ziyaret etmediği uzak bölgelerle ilgili bilgilerin bir kısmını İbn Rüşd’ün eserlerinden faydalanarak yazmıştır. Bu duruma örnek olarak, Ekvator ve güneyinde beşerî hayatın olup olmadığına dair ileri sürülen farklı görüşlerdir. İbn Haldun, bu hususta İbn Rüşd’ün görüşüne başvurur. İbn Rüşd, Ekvator’un güney kısmı kuzeyde olduğu gibi mamur yani beşerî hayat için müsait olduğunu şöyle ifade eder: “İbn Rüşd’ün iddiasına göre ekvator mutedildir (yani iki tarafı birbirine eşittir), güney istikametindeki ekvator ötesi, kuzey cihetindeki ekvator ötesi mesabesindedir. O halde ekvatorun kuzey kısmındaki mamur yerler kadar, güney kısmında da mamur yerlerin bulunması icap eder. Tekvinin fesada uğraması bakımından İbn Rüşd’ün söyledikleri imkânsız değildir (İbn Haldun, 2013:225).” İbn Haldun, Mukaddime’nin bazı yerlerinde İbn Rüşd’ün fikirlerine katılmaz. Mesela “Hadarilerdeki (şehirde yaşayanlar) asaletle bedevilerdeki

(kırsalda yaşayanlar) asalet de birbirinden farklıdır. Asalet, şehre önce gelip yerleşmekten, aba ve ecdadı sayıp sıralamaktan ibarettir diyen İbn Rüşd, sadece şehirlerdeki asaleti gördüğü ve bedevilerdeki asaleti dikkate almadığı için bu konuda yanlış olmalıdır. Hâlbuki asaletin aslı ve kaynağı asabiyettir (İbn Haldun, 2013:107)” ifadesinde İbn Rüşd’un asabiyete dair görüşlerini tenkit etmektedir.

Mukaddime’de aynı zamanda İlk Çağ filozofların coğrafi görüşlerinden istifade edilmiştir. Mesela Mukaddime’de İlk Çağ filozoflarından ve İslam felsefi üzerinde büyük tesirleri olan **Aristo**’nun (ö.322), siyasetle ilgili *Kitabu’s-siyaset* isimli eserinden söz edilir. Aristo’dan bahsederken meşhur unvanı olan *Muallim-i evvel*, yani birinci öğretmen tabirini kullanır. Mukaddime’de umran ilmini konu aldığı kısımda Aristo’nun adı geçen eserinde umran ilmine uygun bir kısım bilgilerin yer aldığı anlatılır. Ancak Aristo’nun bu eserinde geçen konuların delillere dayandırılmadan anlatıldığını, dolayısıyla umran ilmi açısından tam bir eser sayılmadığını iddia eder. Bu kapsamda zikredilecek bir diğer kişi de **Calinos**’tur (131-201). Eseri *Kitabu menafii’l-aza (Organların faydaları)* Mukaddime’de ismi geçen önemli bir kaynaktır. Şehir ve kasabaları inşa eden ve toplumsal bir varlık olan insan ile havyan arasındaki farklılıklardan bahsederken Calinos’un söz konusu eserine atıfta bulunmuştur (İbn Haldun, 2013:202,214,343,509).

Sonuç

İbn Haldun, Mukaddime’de nispeten geniş bir alanda yaptığı coğrafi gözlemlere yer vermiştir. Mağrip (Kuzeybatı Afrika), Endülüs ve Mısır gibi geniş bir coğrafi bölgede gezi-gözlem yaptığı gibi, kendisinden önce yaşamış coğrafyacı ve düşünürlerin eserlerinden de istifade etmiştir. Bunlar arasında Batlamyus’un *Coğrafya* ve *Almagest*, Mesudî ve eseri *Muruc’z-zeheb* ile İdrisi’nin *Nüzhetü’l-müştak’ı* ve Bekri’nin *el-Mesalik ve’l-memalik’i* ilk akla gelen coğrafyacılar ve eserleridir. Aynı zamanda farklı alandaki filozofların coğrafi görüş ve bilgilerinden de istifade etmiştir. Dolayısıyla İbn Haldun Mukaddime’de, İlk ve Orta Çağ’ın coğrafi bilgi birikimini sunmakla birlikte, aynı zamanda bunları geliştirerek coğrafya alanında orijinal tespit ve sonuçlar ortaya koymuştur. Zira önceki coğrafyacıların görüşlerini sadece desteklemekle kalmamış, bazı görüşlerini coğrafi süzgeçten geçirerek tenkit etmiştir. Bu anlamda Mukaddime’deki coğrafi görüşler, sadece İbn Haldun’un yaşadığı bölge ve dönemle sınırlı olmayıp, aynı zamanda geçmişin coğrafi bilgi birikiminin de izlerini taşır.

Kaynakça

- Ahmad, S. M. (1999). “İbn Hurdazbih” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.20, s.78-79, İstanbul.
- Akyol, İ. H. (1951). *Umumi Coğrafya*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, No:13, İstanbul.
- Bayartan M. (2013). İbn Haldun’da Şehir Anlayışının Coğrafi Açından Değerlendirilmesi. *Prof. Dr. Süha Göney’e Armağan*, Bayartan M., Ed., İstanbul Üniversitesi, ss.365-380. İstanbul,
- Belge, R. (2016). Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbn Haldun. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Belge, R. (2018). İbn Haldun’un Mukaddime’sinde İktisadi Coğrafya. *Öneri Dergisi*, 13 (50), 266-287.

- Doğanay, H. (2014). *Coğrafya Öğretim Yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları. Ankara.
- Doğanay, H. ve Doğanay, S. (2015). *Coğrafya'ya Giriş*. Pegem Akademi Yayınları, 12.Baskı, Ankara.
- Elmacı, S. (2017). Ortaçağ'da Yerleşmelerin Sınıflandırılmasına Modern Yaklaşım; İbn Haldun. *Turkish Studies*, 12(29), s. 225-237.
- Elmacı, S. ve Bekdemir, Ü., (2008). Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun'un Şehre Bakışı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19):73-88. Erzurum.
- Ertürk, M. ve Özdemir, Ü. (2015). Mukaddime'ye Göre Dünya'nın Doğal Çevreleri ve Bölge Anlayışı. *Türk Kültüründe Coğrafya-I* (Edi. Meydan & Çetin), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Fazlıoğlu, İ. (1998). "Hâzin, Ebû Ca'fer" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, s.126-129, İstanbul.
- Fındıkoğlu, Z., F. (1940). İbn Haldun, Coğrafya Telakkisi. *İş Üç Aylık Ahlâk ve İçtimaiyat Mecmuası*, 1(22), 49-59.
- Günay, Ü. (1986). İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 63-104.
- Hassan, Ü. (1973). İbn Haldun Mukaddime'si Metninin Yaygınlık Kazanması Üzerine Notlar. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (3), 111-126.
- İbn Haldun. (1977). *Mukaddime* (Çev: Turan Dursun). Onur Yay. Ankara.
- İbn Haldun. (1986). *Mukaddime* (Çev: Zakir Kadiri Ugan). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İbn Haldun. (2004). *Mukaddime* (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul.
- İbn Haldun. (2013). *Mukaddime* (9. Baskı) (Çev: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldun. (2015). *Mukaddime* (Haz. Arslan Tekin). İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- İbn Hurdazbih. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yay. No.337. İstanbul.
- İbni Haldun. (2014). *Mukaddime: Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar* (Çev. Sevim Belli). Onur Yayınları, Ankara.
- Karlığa, H. B. (1999). "İbn Rüşd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.20, s. 257-288, İstanbul.
- Lacoste, Y. (1993). *İbni Haldun: Üçüncü Dünyanın Geçmişi-Tarih Biliminin Doğuşu*. (Çev. Mehmet Sert) Sosyalist Yayınlar No.7, İstanbul.
- Özdemir, M. (1994). "Ebû Ubeyd El-Bekrî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.10. s. 247-248. İstanbul.
- Sezgin, F. (2010). *Tanınmayan Büyük Çağ*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Siddiqi, A. H. (1995). Muslim Geographic Thought and the Influence of Greek Philosophy. *GeoJournal*, 37(1), 9-15.
- Şahin, C. ve Belge, R. (2016). İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm. *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 439-46.
- Tanoğlu, A. (1964). Coğrafya Nedir. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 7(14):3-14. İstanbul.

- Taşkın, A. (2013). İbn-i Haldun ve Coğrafyacılığı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turan, İ. (2018). İbni Haldun'un Devlete İlişkin Görüşlerine Siyasi Coğrafya Açısından Bir Bakış. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar-3*. Gece Kitaplığı, s.371-387. Ankara.
- Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2014). *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi. İstanbul.
- Uludağ, S. (1999). "İbn Haldun" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 19, s. 538-543.
- Ülken, H. Z. ve Fındıkoğlu, Z. F. (1940). *İbn Haldun*. Kanaat Kitabevi. İstanbul.